

JOG ÉS PSZICHOLÓGIA

— Interjú Eörsi Gyulával —

Eörsi Gyula akadémikus az összehasonlító polgári jog szakértője. Főbb munkái: A tulajdonjog fejlődése, 1951; A jogi felelősség alapproblémái, 1961; Összehasonlító polgári jog, 1975; Jog—gazdaság—jogrendszer-tagozódás, 1977.

Kérdés: Mit jelent önnek a pszichológia? Érdeklík-e egyáltalán pszichológiai munkák?

Válasz: Kamaszkoromban végigolvastam én mindent, Freudot, Adlert, Kretschmert, Jungot; és az volt az elgondolásom, hogy majd elmegyek Junghoz és pszichológiát tanulok tőle. De ez már a háború elején volt, és a reális alternatíva úgy festett, hogy vagy elvisznek munkaszolgálatba, vagy jogász leszek. Ez eldöntötte a kérdést. Azóta nem foglalkoztam komolyan pszichológiával, bár néhány éve volt vele egy bizarr találkozásom az NSZK-ban. Egy geológia-professzor elmagyarázta nekem, hogy a talajrétegek sok évszázados, évezredes alakulása tökéletesen megfelel a jungi archetipusoknak... Nosztalgiám van a pszichológia iránt, de időm nincs hozzá.

Kérdés: Mi volt az oka a pszichológia iránti vonzódásának?

Válasz: A Szondi-teszt kikísérletezése során dr. Lénárt Edith pszichológus, egész fiatal koromban velem is kipróbálta a tesztet. Ez akkor nagyon fellelkesített, és mint gimnazista, néhány év múlva foglalkozni kezdtem a pszichológiával. Hogy miért éppen Jung? Okkal vagy ok nélkül úgy képzeltem, hogy leginkább ő az, akinek tanítványaként egy jóhírű egyetemen — a zürichin — kitűnő képzésben lehet részem.

Kérdés: Szó szerint vegyük, hogy mióta belátta, nem pszichológus lesz a hivatása, pszichológiai érdeklődését is feladta volna?

Válasz: Tulajdonképpen nem adtam fel; az embereket mintegy pszichológiailag is igyekeztem mérlegre tenni. De azt is be kell vallani, hogy végeredményben a felszabadulás utáni első időszakban a pszichológia nem nagyon volt előtérben, és én eleinte igyekeztem is elfojtani a pszichológia iránti vonzalmamat. Fiatalember voltam, politikailag tapasztalatlan és azt tettem, amit sokan mások velem együtt. Persze ez nem mentség. Hozzájárult ehhez az is, hogy a nagy társadalmi kérdések voltak előtérben, az egyéni problémák kezelése a háttérbe került. Később elolvastam Rubinstein, de nem ragadt meg akkor különösebben. Jóval később pedig a társadalmi kérdések egy gyorsan felfutó szociológia keretében kaptak otthont, és az az érzésem, hogy a szociológia indokolt előretörése is némileg elvonta az érdeklődést a pszichológiáról a társadalmi szint a pszichikum szintjénél sokkal fontosabbnak tűnt. Ez természetesen nem értéktétele, csak — lehet hogy téves — ténymegállapítás. Bár később egy példát is felhozok rá. Mindamellet nem állítom, hogy soha nem vettem kézbe pszichológiai folyóiratot,

hogy elolvassak benne egy-két cikket, vagy talán belekezdtem egy-egy könyvbe, de rendkívül elfoglalt voltam és úgy éreztem, hogy más dolgom van.

Kérdés: És ma, mint jogtudós, hogyan látja a jog és a pszichológia érintkezéspontjait?

Válasz: Meggyőződésem, hogy nagyon sok vonatkozásban nagyon közeli kapcsolat van a jog és a pszichológia között. Elég csak arra gondolni, hogy a jog egy bizonyos értelemben, sőt túlnyomórésztben magatartásszabályozás, a hatékony társadalmi együttműködés előmozdítója. A jogi mechanizmus végeredményben jutalmaz és büntet, illetve ezeket kilátásba helyezi, tehát kondicionál több-kevesebb sikerrel – szubjektív érdekek mozgatnak – a jog pedig beépíti a fékeket és az ösztönzést. Okkal beszélnek a jogászok prevencióról, tehát arról, hogy kisebb-nagyobb sikerrel töreksenek a tudatba beépíteni a jog célkitűzéseinek megfelelő indítékokat és gátlásokat. Ezen a pszichikai telítettségű pályán mozgunk, amikor „jogi életet” élünk. Ha azonban az a kérdés, hogy a pszichológiához a jog vagy a joghoz a pszichológia hogyan illeszkedik, le kell szögezni, hogy a pszichológia nincs *közvetlen* kapcsolatban a joggal. A pszichológia és a jog két alrendszer vagy alkomplexus, amelyek között nincs megfelelés, nincs kongruencia; mindegyiknek megvannak a saját relatíve autonóm törvényszerűségei, de együttműködtethetők.

A jog bővelkedik pszichológiai csengésű jogi szakkifejezésekben. Például: bűnösség, szándékosság, vétkeesség, gondatlanság stb. Ezek mind tudati vagy akarat állapota utalnak. Csakhogy, a két szféra különbözőségéből következően, eredeti értelmükben ezeket a jog nem tudja használni. Ezeket *át kell írni a jogba*, jogszempontúvá kell tenni, hogy operacionalizálhatók legyenek. A jogi szférában tehát elvesztik eredeti jelentésüket, más jelentést kapnak. A szavaknak ez a jelentésváltozása, ahogy Marx nyomán Lukács mondja, „hatékony látszatok” keletkezésére vezet. Látszat például az, amint ki fog derülni, hogy a gondatlanság valóban mindig gondatlanságot jelent, és ez a látszat mégis ideologikusan és tárgyilag hat. Utalok Marxra, aki azt mondta, hogy a delphoi Apollónak ideológiai hatalma volt, noha természetesen ez is hatékony látszat. A jog társadalmi viszonyokkal foglalkozik, amelyeket Szabó Imre kifejezésével élve, átvarázsol jogviszonyokká. Sem társadalmi viszony, sem jogviszony az utcán találkozni nem lehet, ezek mégis valamilyen módon olyan látszatélethez tartoznak, amely hatékony. Ezután nézzük a pszichológiai látszatú jogi szakkifejezéseket. Ha azt mondom, hogy bűnös és azt mondom, hogy vétke, a kettőt alighanem szinonimának érzik. Pedig a bűnös büntetőjogi fogalom, a vétke polgári jogi (szerződési jogi, kártérítési jogi stb.) fogalom, tehát két különböző jogi alrendszerbe tartozik, s a kívülről ezt nagyon nehéz kitalálni.

Kérdés: Kivált pszichológusnak nehéz, hacsak nem képzett jogilag is.

Válasz: A gondatlanság a büntetőjogban tökéletesen mást jelent, mint a polgári jogban. Hogyha vesszük a vétkeesség és gondatlanság fogalom-párt, ezek hajdan erkölcsi elítélés alá estek, a tudat vagy akarat fogyatéka, tehát pszichológiai okok miatt. A büntetőjogban ma is ez a helyzet, bár a gondatlan bűncselekmény megragadásával, mint kiderül, problémák vannak. Vegyük a következő példát: Tisztességes marad-e az, aki teniszezés közben egy lámpát kitör? Természetes, hogy tisztességes ember; a lámpa eltörése véletlen volt. De mit kezd ezzel a jog? A jognak ezt a kárt, a lámpa eltörését, valahova telepítenie kell. Mondhatja azt, hogy a kárt az útfenntartó vállalat vise-

li, és akkor az majd fel fog szerelni drótokat a búra köré. Mondhatja azt, hogy a teniszező okozta, viselje a kárt a teniszező. És ezt mondja! De ekkor már nem mondhatja azt, hogy a lámpa eltörése véletlen volt. Mert a véletlenért nem kell fizetni. Ha pedig ez így van, akkor a jognak azt kell mondania, hogy a teniszező „gondatlan” volt. Tehát, ha egy teniszező betör egy lámpát, az gondatlanul járt el, noha ez sem pszichikailag, sem társadalmilag, sem erkölcsileg nem gondatlanság. Pszichikai és erkölcsi abszurdum, hogy szankciót fűznek hozzá, noha ez jogilag teljesen helyénvaló: egy értelmes kártelepítési döntés következménye.

Ma már korántsem minden gondatlan cselekmény esik a polgári jogban erkölcsi elítélés alá. Hogyha valaki rosszul lép le a járdáról, ez szerencsétlenség, véletlen, de nem gondatlanság — a köznyelvben —, hacsak tényleg nincs benne gondatlanságra utaló elem.

Kérdés: Akkor is, ha a pszichológiai vizsgálat megbízhatóan igazolná, hogy nem volt az?

Válasz: Természetesen, legalábbis a polgári jogban vagy a munkajogban.

Kérdés: Vagyis a jog a szóba jöhető pszichológiai szempontokkal nem is foglalkozik?

Válasz: A büntetőjogban sajátosan jogszempontú módon foglalkozik. Más jogterületeken alig, vagy mint a kártérítési jogban, mintegy pszeudo-pszichologizálás fordul elő. Továbbá: konfliktus van a pszichológiai tények és a társadalmi elvárások között. Például a gondatlanság a polgári jog gyakorlatában a feje tetejére állt. Hogyan gondolkozott például a XIX. században a bíró? Azt mondta, hogy ennek az embernek a cselekedetében (a tudatában vagy az akaratában) valami hiba volt, tehát vétkes. Ma a bíró azt mondja — még mindig a polgári jogról beszélek, tehát elsősorban a szerződések és a kártérítés jogáról —, hogy az ember a társadalmi elvárásnak nem felel meg, és ezért vétkes. Ha azonban társadalmi elvárásról beszélünk, akkor a károkozó egyedisége eltűnt. Nem az az érdekes, hogy ő maga mire volt képes és mit tudott volna másképpen csinálni, ha egy kicsit jobban igyekszik. Egy zsinórmértéknek nem felelt meg. Ahogy a polgári törvénykönyv 339. §-a mondja, nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Tehát az ő saját képességeinek tulajdonképpen nincs szerepe, kivéve, ha cselekvőképtelen vagy vétőképtelen, és még ez a két kategória is csak úgy tesz, mintha pszichológiai jellegű volna.

Említettem már a köznyelv elvarázsolását. A büntetőjogban vannak olyan szakki-fejezések, amelyeket laikus nem érthet meg. „Eshetőleges szándék” például. Ez azt jelenti, hogy a tettes az előre látható következményt nem kívánja, de abba belenyugodva hajtja végre a cselekményt. Például verekedés közben társát mellbeszúrja ölési szándék nélkül. Ez eshetőleges szándék. Egy másik példa a gondatlan bűncselekmény. Régóta nagy problémája a büntetőjognak, hogy gondatlanság esetén nincs bűnözési akarat. Milyen alapon lehet akkor büntetni? A büntetőjog végeredményben azzal operál, hogy az egyénnek megvolt a lehetősége, hogy a gondatlanságát elkerülje, és e lehetőség megragadása elvárható volt tőle. Vannak további érdekes szakkifejezések. Például a tudatos gondatlanság. Fából vaskarika, még hozzá szociológiaiak tűnő szakkifejezések használatával. És ezért elegáns nevet kapott, úgy hívják, hogy luxuria. Ez azt jelenti, hogy az alany előre látja az eredmény bekövetkezését, de nem kívánja, sőt valószínűnek tartja, hogy elmarad. Így kerül a képbe a „gondatlanság” szó, amelynek pszichológiai háttere

van. Vagy: a „tévedés”. A köznyelvben azt jelenti, hogy valaki valamit nem jól tud. A jogban az is tévedés, ha valaki egyáltalán nem tud semmit. Ez fikció. A büntetőjog a tettetől a *tőle* elvárhatót várja el. Tehát ami tőle mint egyéntől elvárható. Kérdem, hogy egy büntetőeljárásban hogy lehet valakinek a pszichéjét olyan mélységig végigvizsgálni, hogy lehessen tudni, hogy tőle mi várható el? Talán még pszichológus se egykönnyen merné megmondani. Az pedig, hogy a polgári jog az „adott helyzetben általában elvárható”-t követeli meg, vagyis társadalmi szintű mércét alkalmaz, a büntetőjog pedig a „tőle” elvárhatót kívánja meg, tehát — legalábbis elvben — egyedi pszichológiai mércét állít, alighanem megütközést kelt pszichológusok (és mások) szemében. Márpedig ez a polgári jog és a büntetőjog eltérő jellegéből fakad. A polgári jog a társadalmi, gazdasági élet egyszerűsítésére, gyorsítására, az ún. forgalmi biztonságra összpontosít, és ezért nivellálja az elvárhatóságot, a büntetőjogban viszont erre nem kerülhet sor, hiszen itt az egyének szabadságkorlátozásáról, jogaik egy részétől való megfosztásáról van szó.

Nyilvánvaló tehát, hogy a pszichológiai csengésű terminusok mást jelentenek, nemegyszer a jogon belül is, és ez természetesen nem baj. Végeredményben nem mindenki kovács, akit Kovácsnak hívnak. Ez egyszerűen abból ered, hogy a jogi teleológiának erre van szüksége, és felhasználja ezeket a szavakat és fogalmakat.

Kérdés: De szuverénül használja őket?

Válasz: A köznyelvet szuverénül használja, de nem önkényesen, hanem úgy, ahogyan azt a jog működtetése megkívánja. Ezek a szakkifejezések tulajdonképpen a jogba átírt vagy átkódolt jelek. A jogéletben — egyebek között — pszichológiai szakkifejezéseket is gyakran úgy használnak, mint a jogi mindennapiság köznyelvét, és jobbára eszükbe sem jut már, hogy amögött milyen pszichológiai elemek vannak. Ez teremti meg a „második valóságot” vagy „hatékony látszat”-ot, amiről beszélnek. Ennek a jogi nyelvnek a fejlődését csak a jogfejlődés határozhatja meg. Ha a jog működése igényli, a jogon kívülről érkező céloknak a jogba való átírása során ha kell, műszavak alakulnak ki. Ezeket gyakran definiálja a törvény, de ha nem teszi ezt, akkor az állandó bírósági gyakorlat megteszi helyette. Még egy példa: a törvény kialakította a beszámíthatóság három fokát. A teljes, a korlátozott és a hiányzó beszámíthatóságot, arra való tekintettel, hogy a bűnösség és annak a mértéke függ a tettesnek az elkövetéskori pszichikai állapotától. Itt bizonyos pszichológiai elemek a maguk sajátos jelentésében juthatnak érvényre, de mint még megemlítem, csak bírói szűrőn keresztül. A három fokozat azonban már nem pszichológiai meghatározottságú. Önkényesnek is mondható; elképzelhető volna éppenséggel öt fokozat is. Alighanem azért döntöttek a három mellett, mert elutasították a kettes számrendszert, hogy az „igen” és a „nem” között legyen még egy alakzat, a bírói mozgástér növelése végett.

Kérdés: A jogi nyelvnek ez a — többek között a pszichológiától való szuverenitása — tehát abból fakad, hogy merőben más a funkciója, másra van tekintettel, mint a pszichológia?

Válasz: Igen. A jogalkalmazó számára mindig a norma a döntő, azt alkalmazza akkor is, amikor társadalmi vagy pszichológiai, vagy erkölcsi kérdésekben dönt. A büntetőjog például nem a pszichikai struktúrára tekintettel büntet, noha adott esetben igénybe vesz pszichológust, hanem a következmények és értéktételek alapján. Tettek-

kel foglalkozik, kriminálisnak csak azt tekinti, aki a büntetőtörvénykönyv szabályaiba ütközik, bármi esetleg a pszichológusnak a véleménye a kérdésről. Például: egy pszichológus bírósági szakértő szakvéleményt ad a bíróságnak. Ez a szakvélemény a bíróságot nem köti. A bíróság számára ez egy elé terjesztett bizonyító eszköz, amelyet a bíró mérlegel. Persze azt nem mondhatja, hogy a pszichológus számárságot mondott, mert ha ez az érzése, akkor egy másik szakértőt is kirendel. De a pszichológus által adott elemzésből *a következtetéseket szuverénül vonja le*, mert ő a tárgyaláson más szférában van, mint a pszichológus, öneki jogszempontúan, a jog törvényszerűségei alapján kell ítélnie, és minthogy a jog viszonylag autonóm szféra, annak a teleológiai tételezését szolgálja. A lélektan, azt hiszem — lehet hogy tévedek — a „van”-nak a szférája, a jog a „legyen”-nek a szférája, normatív jellegű. Ez a „van” nagyon fontos lehet egy perben, de csak nyersanyag a norma alkalmazásához. A pszichológia tehát a jog oldaláról nézve voltaképpen a jog segédtudománya, a jog alkalmazásának segédtudománya, de attól határozottan elhatárolt terület.

Kérdés: És mi a helyzet, amikor a jogot alkotjuk? Van-e a jogásznak, a tudós jogásznak egy viszonylag egységes képe arról, hogy milyen az ember?

Válasz: Az a benyomásom, hogy nincsen. Először is azt kell mondanom, hogy a jogtudományi művek tekintélyes részében pszichológia elő sem fordul. Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy természetesen vannak olyan jogászok, akiknek van pszichológiai műveltsége, és azok — ha nem is mindig teljesen szakszerűen — használják a pszichológiát. De mindig csak részletekben. Nem építenek fel például egy büntetőjogi elméletet egy emberkép vagy egy pszichológiai kép alapján, hanem bizonyos témáknál beugrik a tudatukba a pszichológia, és akkor ott bizonyos pszichológiai részfejtegetéseket lehet olvasni, de nem többet. De mondom, tulajdonképpen még ez is ritkaságszámba megy.

Kérdés: Az ön Összehasonlító polgári jog című könyvében is található egy ilyen „ritkaság”.

Válasz: Igen. Albert Ehrenzweig bécsi származású jogtudós, aki Hitler elől Amerikába menekült, írt egy többszáz oldalas könyvet, amelynek a címe az, hogy „Psychoanalysis of Law”. Ebben a vétkesség-fogalmat atavisztikus teológiának nevezi, amelynek nincsen helye a jogban. Szerinte a valóság az, hogy mindenki van egy adag agresszivitás, és ennek keretén belül van kísértés jogsértések elkövetésére. Ezt a kísértést a legtöbben elfojtják és az elfojtásért kompenzálásra törekcszenek, irigylik azokat akik meg merték tenni azt, amit ők nem mertek megtenni, bosszút állnak és szublimáltak, megengedett módon élik át ugyanazt az agresszív cselekményt, amelyet elfojtottak. Ezért büntudatot éreznek, és ezt a bűnözők elítélésével oldják fel. Tulajdonképpen ez a teória lényege.

Kérdés: És önnek mi a véleménye erről?

Válasz: Nem vitatom azt, hogy van benne bizonyos részizgagság, de egyoldalúnak tekintem, és pedig elsősorban azért, mert merőben pszichológiával aligha magyarázható a bűnözés. A bűnözés kétségkívül *társadalmi jelenség* is, amelynek társadalmi okai is vannak. Köztük természetesen a pszichológiai tényezőknek előkészítő szerepük lehet. Az agresszivitásnak bizonyos foka az emberekben természetesen megvan, de ez egyáltalán nem magyarázza azt, hogy milyen módon élik ki ezt az agresszivitást. Az agresszivitás energia, olyan mint az üzemanyag — hajtja az autót, de nem határozza meg az útírányt. Itt a tömegjelenségek szintjén társadalmi okok, az egyének szintjén öröklés,

korai élmények, társadalmi tapasztalatok játszanak szerepet. Az agresszivitás adhat üzemanyagot szabadsághősnek és fasisztának, rablónak vagy pandúrnak, lelkes szurkolónak vagy vezérkari főnöknek. A szerző tehát egy részigazságot abszolutizált.

Hadd tegyek hozzá még valamit, ami ezzel egy kissé laza kapcsolatban van ugyan, de kapcsolatban van. Ez pedig az a jelenség, amelyet valamennyien tapasztalhatunk: hogyha az újságban megjelennek bírósági ítéletek, főleg gyilkossági és gazdasági bűncselekmények ügyében, a lakosságnak jó része ezeket botrányosan enyhének szokta találni. Ennek persze az egyik oka az, hogy az újságban megjelenő rövid közlemény az ügyet kellően nem ismertetheti. De gyanakszom, hogy az is belejátszik, amiről Ehrenzweig írt.

S hogy még valamit ide kapcsoljak: ezt már csak úgy merem tenni, hogy Musilra hivatkozom, aki „A tulajdonság nélküli ember” című regényében a bírósági szakértőről a következőket írja: „Mert ha valaki részben beteg, a jogtudósok szerint részben egészséges is. Ha viszont részben egészséges az ember, részben beszámítható is egyben. És aki részben beszámítható, egészében is az, mert a beszámíthatóság az embernek az az állapota, amelyben kellő erővel rendelkezik.”

Előrebocsátom, hogy abban, amit most mondani fogok, egyáltalán nem lebeg a szemem előtt semmiféle konkrét jogeset. És tudom azt, hogy a bíróság az ítélkezése során az igazság kiderítésére törekszik. De vannak nagyon szélsőséges esetek. Például olyanok, amikor egy négy-ötéves kislányt megerőszakolnak és megölnék. Ez megjelenik a sajtóban, erős közhangulatot kelt, „vért kíván”. Ilyen esetekben nem tartom kizártnak azt, hogy a tettes voltaképpen beszámíthatatlan, de rendkívül nehéz a közhangulattal szemben ezt kimondani, mert hiszen, aki beszámíthatatlan, az nem is büntethető: gyógyintézetbe kerül, és elmarad a közvélemény által várt kivégzés.

Kérdés: Ha eltekintünk az említett szélsőséges esettől, akkor is úgy tűnik, pszichológiailag igen tanulságos, ahogyan a jogi gyakorlat képviselői ellátnak funkciójukat (szerepüket).

Válasz: Egy bírósági tárgyalást fel lehet fogni úgy, mint egy drámát, ahol a jó és a rossz összeütközik, és egy deus ex machina igazságot teremt. Ha drámáról beszélünk, akkor szerepekről is kell beszélnünk, szociológiai értelemben, és nyilván pszichológiai értelemben is. Megemlítem a bírót, az ügyészt, az ügyvédet, a vádlottat, a tanút; meghatározott szerepük van szociológiai értelemben; de pszichológiai értelemben is eltérő karakterek ezek. Aki egy drámában, egy színdarabban mindig ugyanazt a típusú szerepet játssza, nyilván idomul hozzá valamennyire, és nagyon valószínű, hogy eleve megfelel az alkata is. Tehát az, hogy valaki bírónak, ügyésznek vagy ügyvédnek megy, ebben valószínűleg szerepet játszik az alkata is. Persze ezt sok más körülmény elmoshatja és közömbösítheti. De világos, hogy más psziche tartozik bíróhoz, ügyészhez, ügyvédhez, a szerepük szerint.

Tekintsünk el egy pillanatra attól, hogy a bíró ítélete ellen különféle jogorvoslatnak lehet helye. A bíró felülről tekint a tárgyalás résztvevőire. Szemrehányás nem érheti. Mindig igaza van, és igazát egyenesen a Népköztársaság nevében hirdeti ki. Ehhez járul az alkata, amelyik messzemenően meghatározza, hogy ezt a fenséges szerepet hogyan viseli. Nyomasztja-e a felelősség, amiért végső döntéseket hoz vagy önbizalmat ad-e a helyzete? Jóságosnak vagy komornak szereti-e magát látni a pulpituson? Jobbára az alkata határozza meg azt is, hogy újíto vagy konzervatív-e a bíró. Ebben a világné-

zetnek, ideológiának nagy szerepe van, de szerintem ez alkat kérdése annyira, hogy esetleg egy bíró alkalmazásánál pszichológiailag lehetséges volna kivizsgálni, vajon ki lehetne-e eleve mutatni, hogy konzervatív bíró lesz-e, vagy pedig újíto. Elvégre nem közömbös, hogy egy bírói karban milyen az aránya a konzervatív és az újíto bírának. Az egyik a jog megbízható állandóságot képviseli, a másik a fejlődést segíti elő. Továbbmegyek. Az ügyvéd alapvető attitűdje az éber figyelem, mindenből megpróbál érket kovácsolni vagy megcáfolni. Tudja, hogy az egyik oldalt képviseli és tudja azt is, hogy alkalmazkodnia kell a bíróhoz, az ügyészhez, a tanúkhöz.

Tulajdonképpen két „egyoldalú” ember szerepel a drámában: ügyvéd és az ügyész, bár meg kell említenem, hogy a szocialista jogban az ügyész nemcsak vádol, hanem a vádlott mellett szólót is felhossa. A két egyoldalúság vitája segít hozzá az igazsághoz.

Kérdés: Hogyan lehet újítoán alkalmazni a meglevő jogot?

Válasz: A jogszabály olyan értelmezésével, amellyel addig nem éltek, és amely egy addig bezárt kaput kinyit, hogy a joggyakorlatot hozzáigazítsa a társadalomban észrevétlenül végbement változásokhoz, amelyekhez a törvényt, ha valamennyire is szilárd akar maradni, nem lehet minduntalan hozzáigazítani.

Kérdés: Közhely, hogy ma minden ember sokkal több döntési helyzetbe kerül, mint régen. Ha minden ember több döntési helyzetbe kerül, akkor minden ember többször van bizonytalan helyzetben, amikor nem tudhatja, hogy a döntéseinek a következményei mik lesznek, és azok lesznek-e, amit ő szeretne. És van itt még egy probléma. A jogszabályok nagy száma és bonyolultsága vajon nem szülhet-e amiatt is zavart, mert a mindenkori jogi döntéshozókat olyan helyzet elé állítja, amely információfeldolgozó kapacitásuk korlátaiba ütközik?

Válasz: Kétségtelen, hogy ha megnövekszik a döntési helyzetek száma és a döntések következményei gyakran nem láthatók előre, bizonyos elnehezülés következhet be. A jog azonban ezt a pszichikai terhelést aligha veheti figyelembe, legalábbis addig nem, amíg ez a terhelés betegséget nem vált ki. Ez a terhelés elsősorban a közlekedésben és a gyári munkában jelentős, de éppen itt aligha lehet mentő körülménynek tekinteni például azt, hogy a gépkocsivezetőnek túlságosan sok döntést kellett hoznia. Ez — már prevenciók okokból is — kinek-kinek a saját kockázata.

Előfordulhat, hogy a jogi döntéshozók olyan helyzet elé kerülnek, amely információfeldolgozó kapacitásuk korlátaiba ütközik. Feltételezem, hogy ez a jelenség adott esetben meglehetősen komoly stresszt okozhat azokban, akik előkészítik a jogszabályokat. Nemegyszer olyan szétágazó, bonyolult, néha egymásnak ellentmondó előzményekkel kell dolgozniok, amelyek átfogása nehézségekbe ütközik. Itt azonban döntő szerepe annak van, hogy mennyi idő áll a jogszabály-előkészítésre rendelkezésre. A határidő megállapításánál az adott terület feladatát kiszabó vezető empiriája az irányadó. Ezenkívül gyakori, hogy a határidőt egy más szerv, például a Minisztertanács szabja meg, és akkor a szakminisztériumnak ehhez kell igazodnia. Ebből könnyen következhet az év végi rohammunkákhoz hasonló, a minőséget is rontó jogszabály-előkészítési rohammunka az ezzel együttjáró fokozott idegterheléssel. A jogalkotási munkafolyamatok megtervezésében azonban pszichológiai megfontolásokra, a jogászai döntés- és munkapszichológia, a szervezetszichológia alkalmazására tudomásom szerint nem kerül sor.

Kérdés: És egy per lefolytatásának a menetében a szabályokon kívül szintén csak ilyen empiria az irányadó?

Válasz: Egy pert nagyon sokféleképpen lehet vezetni. Bírónak is, ügyvédnek is, ügyésznek is. Ez a pertaktika kérdése, a pertaktika pedig merőben *gyakorlati pszichológia*. Ahogyan a bíró a bírósági tárgyalást vezeti, pertaktikai-pszichológiai kérdés. Például, milyen sorrendben tárgyalja az ügy egyes elemeit, hallgatja ki a tanúkat stb. Vagy az ügyész milyen sorrendben kívánja a saját tanúit kihallgatni. A legnagyobb pertaktikus-pszichológus alighanem az ügyvéd. Csak egy példa: dönthet úgy, hogy már a pert megelőzően vagy a per elején leteszi az asztalra minden bizonyítékát, sőt többet is, hogy megijessze a másik felet, de dönthet úgy is, hogy egyelőre nem rakja ki az asztalra minden kártyáját, hogy a másik felet elbizakodottá tegye. Taktikai megfontolásból mellőzheti bizonyos tanúk megidézését is stb. Itt is olyan kérdések vannak, amelyekről ugyan mint taktikáról beszélek, de tulajdonképpen ez a taktika pszichológia.

Hogy ezt tanítják-e? Nem tudom.

Kérdés: A jogi karon, ahol ön is tanít, mi az, amit pszichológiából meg kell tanulni? Egyáltalán mindenkinek kell valamiféle pszichológiát hallgatnia?

Válasz: Néhány évvel ezelőtt a jogi karon a pszichológia oktatását teljesen megszüntették. A helyébe szakszociológia lépett. Ez alátámasztja annak a feltevésnek az igazát, hogy a szociológia indokolt felfutása gyengítheti a pszichológia hadállásait. Az órakeretek ugyanis korlátozottak...

Kérdés: Bármennyire naiv is a kérdés, nem kerülhetjük ki. Vajon, a több ízben is emlegetett sok és folytonosan gyarapodó jogszabálynak van-e embernevelő hatása?

Válasz: A kérdés a jogszabályok, a joggyakorlat preventív hatására vonatkozik. Ez rendkívül vitatott kérdés. Először is, ha feltételezzük, hogy van ilyen hatás, majdnem lehetetlen megállapítani, hogy a jogkövetés növekedése (vagyis a jog „embernevelő hatása”) valójában mekkora szerepet játszott ebben a javulásban, és mekkora volt más tényezők hatása. Ki lehetne esetleg indulni abból, hogy minden külső impulzus — tehát a jogszabályok és szankciók ismerete akár a mindennapiság szintjén — valami nyomot hagy a tudatban, megjelenésekor valami változást hoz létre: megerősít, meggyengít, semlegesít más indítékokat. Ezért a jogismeret növekedése, a szerzett tapasztalatok megerősíthetik a jogkövetést, ha más nem semlegesíti az ilyen indítékokat. Ilyen értelemben a jog preventív hatása a „motívumháztartás” átalakítását veszi célba. Csak-hogy mindez feltevés, legalábbis egyelőre nem igazolható. A bírósági statisztika sok területen és viszonylag hosszabb távon nem mutat lényeges változást, és ez a prevenció sikeressége ellen látszik szólni. Csakhogy ez is leegyszerűsítés. A közlekedési balesetek nagyszámú tényezői közül kettőt ragadok ki. Először: az a benyomásom, hogy az autózóknak a körében van egy lassan növekvő nem kis réteg, amelyik a közlekedési szabályokat interiorizálja, ezek szerint vezeti a járművét. Ennek a közlekedési statisztika javulására kellene vezetnie. Kiemelek azonban a sok közül egy másik tényezőt is: még mindig a motorizálás felfutó korszakában vagyunk és az utakon igen magas a kezdő vagy nem egészen begyakorlott gépjárművezetők száma, és ez valószínűleg rontja a baleseti statisztikát. Ha a motorizálásunk e szakasza végéhez ér, és tovább fokozódik a jogszabályok interiorizálása, akkor — más tényezőktől is függően — kedvezőbb szintre állhat be a közlekedési statisztika. A két kiragadott tényező közül az első, a jogszabályok interiorizálása feltehetően, de meg nem mérhetően hozzájárult a javuláshoz, míg

a gyakorlott vezetők tömegének megjelenése az utakon nem olyan tényező, amelynek közvetlenül köze lenne a jogszabályokhoz. Szeretnék azonban valamit még kiigazítani. Az imént használtam az interiorizálni szót. De ez sajnos nem jó.

Kérdés: Pedig a pszichológus örömmel hallotta, mert nagyon kifejezőnek tartja.

Válasz: Ezt megértem, de a jog mégsem kívánja meg a szabályai interiorizálását, hanem az engedelmisséget kívánja meg. Nem kívánja meg, hogy mindenki bensőségesen magáévá tegye a vámszabályokat. Csak azt kívánja meg, hogy ezeket ne sértsék meg.

Kérdés: Persze, ha az állampolgárok jelentős része nem interiorizálná a jog alapvető szabályait, hanem szemben állna velük, akkor nagy baj lenne.

Válasz: Úgy van, de azt nem mondhatjuk, hogy: kérem szépen maga bűnös, mert nem interiorizálta a jogszabályt.

Kérdés: És miként vélekedik a jogász az áldozat bűnösségéről?

Válasz: Az elmúlt évtizedekben egy új tudományág kért magának helyet: a viktimológia, magyarul az áldozattan, amely par excellence pszichológiai indíttatású. Ez nem általánosan elismert tudományág és nincs is teljesen kiépítve. A célkitűzése tulajdonképpen az, hogy az áldozatok oldaláról tudjon bizonyos prognózist mondani, és ezáltal megelőzést is létrehozni. Keletkezésében közrehatott a potenciális áldozatok számának drámai megnövekedése, különösen a közlekedésben, amelyről beszéltünk már. De ezen kívül is vannak olyan helyzetek, amelyek valósággal kihívják az áldozatot. Ilyen például az erőszakos nemi közösülés, amelyben gyakori az ambivalencia a nő részéről. Gyakori a szélhámossnak bedűlő típus. A kábítószerek könnyen lehetnek bűnözőkké is, de áldozatokká is. Néha az is szerepel a nemzetközi irodalomban, hogy a mazochisták bűncselekményeknek az áldozataivá válnak. Az is előfordult, hogy a bűntettes is „áldozat” olyan értelemben, hogy túlságosan ki van téve a kísértésnek, mint pl. az áruházakban. Természetesen nem jogi értelemben „áldozat”: nem védekezhet azaz, hogy az áruház a hibás, amiért túl nagy kísértést támasztott a lopásra. (Bár ennek szélső esetben lehetnek biztosítási következményei.)

Érdekes mellékhatása a viktimológiai területnek, hogy míg azelőtt nagyon egyszerű volt a kép: a bűnöző rossz, az áldozat jó, most némelyek azt mondják, hogy az áldozat sem olyan jó, hanem ő is hibáztatható. Elmossák a tényleges bűncselekménytevő és a kísértésnek nagyon könnyen engedő áldozat közötti különbségeket. Ha az áldozat jogilag nem is bűnös, de valamilyen értelemben, mondják, ő is aktív közreható a terhére elkövetett bűncselekményben, ha jogilag nem is tekinthető bűnözőnek.

Kérdés: Ez az elgondolás annak a megváltozott emberképnek a tükré, amely a jónak és a rossznak a túlzottan merev széttagolását és szerepenkénti kiosztását nem szívesen vállalja. A magyar jogban van-e ennek valami konzekvenciája?

Válasz: A magyar jogirodalomban a kérdést tárgyalták (pl. Raskó Gabriella), de azt hiszem, hogy a gyakorlatba való átültetésére semmi nem történt. Ha hirtelen kell valamilyen álláspontot kialakítanom, úgy vélem, hogy pszichológiailag a viktimológia igazolható, de ismét ott vagyunk a pszichológiai és jogi szféra inkongruenciájánál. Azt hiszem, hogy a jognak aligha kell ebben a kérdésben valamit is tennie. Annak van értelme, hogy éppen pszichológusok explorálják, mifajta emberek vannak elsősorban ki téve annak, hogy áldozatokká váljanak. De nem lehet a tettes cselekménye súlyát azért csökkenteni, mert az áldozat nagyon is ki volt téve az áldozattá válásnak. Ha például

fölmerül, hogy az a kislány sem bánta igazán ami történt, a bírónak igent vagy nemet kell mondania. Vagy azt kell mondania, hogy erőszakos nemi közösülés történt, vagy azt, hogy nem. De azt nem mondhatja, hogy fele büntetést adok, mert a másik fél belső ellenállása nem volt töretlen. A bíróban a tárgyaláson fölmerülhetnek ezek a gondolatok, de bírói szerepében, amikor ítéletet hoz, e megfontolásokat félre kell tennie. És ha netán egy pszichológus szakértő azt mondja, hogy az áldozat nagyon ki volt téve annak, hogy áldozat legyen és javasolja a bíróságnak, hogy vegye ezt figyelembe, a bíróság nem fogja javaslatát figyelembe venni. A bíróságnak tettek kellene; a „mi lett volna ha” nem bírósági kérdés. Mi volt? Mi történt? Hogyan kell jogilag minősíteni azt, ami történt? Ez a pernek a tárgya.

Kérdés: Végül is azt pontosan meg lehet állapítani, hogy valaki már többször volt áldozat. Mondjuk ugyanolyan típusú helyzetekben, avagy ez az első eset. Ez nagyon valószínűsíti azt a tényt, hogy valóban veszélyeztetettebb vagy sem. De ha jól értjük, a jog erre nem lehet tekintettel.

Válasz: Az amerikai jogászok mondják, hogy ha valaki hétfőn, kedden, szerdán, csütörtökön és pénteken templomba megy imádkozni, abból még nem következik, hogy vasárnap nem gyűjtja fel a templomot.